ONTOGENÉZA DATÍVU VO SVETLE PRIRODZENEJ MORFOLÓGIE A KOGNITÍVNEJ LINGVISTIKY*

JANA KESSELOVÁ

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

KESSELOVÁ, Jana: Ontogenesis of the Dative Case in the Light of Natural Morphology and Cognitive Linguistics. *Journal of Linguistics*, 2015, Vol. 66, No 2, pp. 101 – 126.

Abstract: In the framework of the natural morphology (The types of homomorphism; J. Dolník, 2005) and cognitive linguistics (the dative case as the grammatical exponent of the target person's role; E. Dąbrowska, 1997), the paper deals with the dative case in early speech development (during the first 3 years of child's life). The study presents the results of the research into grammatical forms, case meanings and pragmatic functions. The key question is this: which dative case structures children acquire preferentially? The research is based on the combination of qualitative (audiovisual recordings of three children, coding of transcripts) and quantitative (1065 parental assessments) methods. The research leads to conclusions on three levels: (a) The form: grammatical forms of the dative case with segmental and defective homomorphism are typical for preferentially acquired forms. (b) The semantics: dative of benefit and dative of direction can be interpreted as case meanings that create the core of the dative case's early semantics. (c) The pragmatics: children use the dative case preferentially in utterances with pragmatic function: con-situational information, disagreement, answer, will and challenge. It means that the dative case is primarily used in the developmentally oldest functions. The research broadens the understanding of speech ontogenesis and contributes to language explanation that is compatible with the process of its acquisition.

Key words: dative case, early childhood, Slovak language, natural morphology, cognitive linguistics

1. PREČO DATÍV?

Jednou z otázok, ktorú generuje metodologická ponuka interakčne orientovanej lingvistiky a výskum vzťahu človeka, jazyka a kultúry, je otázka, ako sa utvárajú interakčné skúsenosti a z nich naakumulované znalosti¹ u najmladšej generácie používateľov jazyka a čo možno prostredníctvom poznania ontogenézy reči vypovedať o povahe vrastania dieťaťa do slovenskej society a jej kultúry. Táto štúdia je súčas-

* Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0099/16 Personálna a sociálna deiza v slovenčine.

¹ J. Dolník (2010, s. 73) pri výklade sociálnej reality používa výraz interakčná seba projekcia. „Týmto výrazom sa vystihuje, že aktivita subjektu v sociálnej interakcii spočíva v projekcii (premietaní) seba na 'receptné plátno' interaktérov, v ktorej sa odrážajú jednak *interakčné skúsenosti subjektu a z nich naakumulované znalosti* (kurzíva J. K.), ako aj interpretácie objektov (sveta) nadobudnuté v istých interakčných prostrediach, a jednak aktuálne interpretácie v danom diskurze, ako aj osobnostné danosti subjektu.“

ťou širšie koncipovaného výskumu osvojovania si pádového systému slovenčiny deťmi raného veku a špecifikuje sa na výskum datívu v súradniciach gramatický tvar – pádová sémantika – pragmatika. Primárne morfopragmatický výskum datívu kooperuje s poznatkami aj otvorenými otázkami vývinovej psychológie. J. Langmeier a D. Krejčířová (2006, s. 73 – 74) uvádzajú, že v oblasti vývinu schopnosti tzv. sociálneho odkazovania a raných sociálnych interakcií stále málo rozumieme duševnému vývinu dieťaťa v jeho celistvosti. Sociálny vzťah sa vo vývinovej psychológii (op. cit., s. 60) poníma ako relatívne stabilný aspekt interakčného procesu, prípadne jeho konečný produkt. Upozorňuje sa však, že vytvárajúce sa vzťahy nemožno pozorovať priamo, možno na ne len usudzovať z niektorých typických reakcií, resp. z celkového dojmu, akým reťaz stimulov a reakcií medzi ľuďmi pôsobí. Domnievame sa, že nejde len o behaviorálny aspekt interakcie. Významným zdrojom poznania je analýza dialógu a sprostredkujúcej funkcie reči v sociálnom odkazovaní. Negativizmus, vymedzovanie sa voči okoliu, raný vzdor a úsilie po autonómii, ktoré vyvíja nová psychológia tradične asocjuje so socializačnými aspektmi raného veku, sú síce nápadné a perцепčne ľahko prístupné prejavy, avšak menšia nápadnosť až subtilnosť jazykových indikátorov neznačí ich nevýznamnosť.

Za jeden z gramatických prostriedkov, ktorému možno pripísať status jazykovo-socializačného markera, pokladáme vývin datívu. Primárnym dôvodom je sémantické jadro datívu. V slovenčine ide o pád preferenčne spätý s kategóriou životnosti, ktorý „[s]tojí pri všetkých tých slovesách, ktorých dej môže mať pre osoby isté dôsledky alebo ktoré vyjadrujú sociálne a psychické deje v spoločenskom živote ľudí“ (Miko, 1962, s. 185). Okrem toho, väzbu s datívom majú slovesá, „ktoré vyjadrujú rozličné deje v spoločenskom styku a konaní“ (Miko, 1962, s. 201). V kognitívningvistickom prístupe (Janda, 1993, s. 2) sa sémantika datívu vykladá ako výsledok systematických extenzií z prototypického významu datívu spätého so sémantikou verba *dať*. Verbum *dať* podľa výsledkov výskumu D. Slančovej (2013, s. 128) patrí medzi prototypové slovesá v jazykom obraze sveta detí raného veku hovoriacich po slovensky a z toho sa usudzuje, že v najranejšej fáze ontogenézy reči má centrálné postavenie fenomén spoločenstva. Sloveso *dať*, ktoré sa v ranej reči používa ako verbum dandi a recipiendi vo výpovediach s pragmatickou funkciou výzva aj ponúkание (Slančová, 2008, s. 80), odráža vzájomný sociálny vzťah medzi dieťaťom a okolitým svetom. Ako ukážeme neskôr, v ranej reči sa význam lexémy *dať* s datívom preferenčne aktualizuje v lexii „vložiť, prisunúť niečo do niečích rúk; syn. podať, odovzdať“ (Slovník slovenského jazyka, 2006), so zvratným zámenom (*dám si, daj si*) ako „vložiť do úst“. Spoločnou sémou je sekundárny pohyb objektu, vďaka ktorému objekt preniká do osobnej zóny hovoriaceho alebo adresáta (prototypicky ide o ruky, ústa, menej typicky aj hlavu a nohy). Termín osobná (personálna) sféra s poukazom na výklad Anny Wierzbickej (1988) používa pri výklade datívu v poľštine Ewa Dąbrowska.² V osobitnej kapito-

² Za inšpiráciu touto teóriou vďačím dizertačnej práci M. Kyseľovej *Valencia procesných slovies v slovenčine* (2014).

le venovanej konceptu personálnej sféry (1997, s. 16 – 24) hodnotí opisy pádovej sémantiky v podobe enumerácie pádových významov ako nedostatočné, pretože im chýba spoločné sémantické východisko, z ktorého by bolo možné pádové významy vykladať ako derivované. V duchu kognitívnoлингvistického prístupu datív explikuje ako gramatický exponent roly cieľovej osoby (target person).³ Aby bolo možné objasniť kategóriu cieľovej osoby, je potrebné vymedziť najprv termín personálna sféra (personal sphere). Predstavujú ju všetky osoby, objekty, miesta, udalosti úzko späté s jednotlivcom, takže akékoľvek ich zmeny, pravdepodobne, zasiahnu jednotlivca tiež. Za cieľovú osobu sa v koncepte datívu E. Dąbrowskej pokladá taká osoba, ktorá je zasiahnutá akciou, procesom alebo stavom pôsobiacim v jej personálnej sfére alebo prekračujúcim do jej personálnej sféry. Teda datívom sa odkazuje na cieľovú osobu zasiahnutú prostredníctvom zásahu do jej personálnej sféry. Použitie datívu znamená, že produktor interpretuje udalosť ako takú, ktorá sa cieľovej osoby dotýka a istým spôsobom ju zasahuje. Koncept personálnej sféry do výkladu datívu v slovenčine prvýkrát uviedla Miroslava Kyseľová (2012, s. 131 – 152) a aplikovala ho na výskum sémanticko-syntaktického statusu posesívneho datívu vo vybraných štruktúrach s verbami s významom atmosférického diania.

V u nás dosiaľ najkomplexnejšom výklade datívu Františka Mika (1962, s. 184 – 120) je viacero blízkych interpretácií, hoci vznikli mimo rámca kognitívnoлингvistického výkladu. Aj v koncepcii datívu F. Mika sa zvyrazňuje zasiahnutosť a sprostredkovanosť: „Datívom sa vyjadruje perspektívna účasť slovesného deja na označenom predmete“ (op. cit., s. 184), „... daná osoba (pomenovaná v datíve – pozn. J. K.) nepocituje dôsledky priamo, ale len vzhľadom na vec, ktorú dej prvorado postihuje“ (op. cit., s. 185). Aj v tejto koncepcii sa uvažuje o zasiahnutosti objektu v datíve, čo implikuje schopnosť objektu pocítiť dôsledky zásahu. Z toho sa usudzuje na primárnosť kategórie životnosti v bezpredložkovom datíve: „Vyjadrovať účasť, ktorá sa predmetu označovaného substantívom v datíve bezprostredne nedotýka, má zmysel len vtedy, keď uskutočnenie deja má pre tento predmet istý zmysel, isté dôsledky a keď je tento predmet schopný tieto dôsledky aj pocítiť. A to môže len živá bytosť (osoba, redšie i zviera)... Holý datív je teda úzko spojený s kategóriou životnosti“ (op. cit., 184 – 185). F. Miko používa termín cieľový datív (porov. cieľová osoba u Wierzbickej a Dąbrowskej).

Výskum ontogenézy datívu v ranom veku sa koncentruje na tri otázky:

- a) akú podobu má preferenčne osvojovaný raný datív z hľadiska gramatického tvaru, pádovej sémantiky a pragmatiky výpovedi;
- b) čím je primárnosť raných pádových štruktúr v ontogenéze motivovaná;
- c) čo možno prostredníctvom poznania raného datívu vypovedať o sociálnom odkazovaní a raných sociálnych interakciách detí osvojujúcich si slovenčinu a rodiacich sa do slovenského kultúrneho prostredia.

³ Napríklad vo vete, ktorej zodpovedá slovenský preklad *Peter rozbil Róbertovi auto*, sa ako cieľová osoba (target person) chápe Róbert (v porovnaní s konštrukciou *Peter rozbil Róbertovo auto*).

2. METÓDA VÝSKUMU A VÝSKUNÁ VZORKA

Kvôli kompatibilite výsledkov je štúdia založená na rovnakom inštrumentáriu metód ako ostatné výskumy raného pádového systému, t. j. na kombinácii kvalitatívnej a kvantitatívnej metódy. Kvalitatívny výskum vychádza z trimodálneho korpusu, ktorý vytvoril slovenský tím na výskum detskej reči. Korpus detskej reči spája obrazové a zvukové dáta audiovizuálnych nahrávok s dátami transkriptov.⁴ Na účely tejto štúdie boli z korpusu využité transkripty komunikácie troch detí (Martin, Jana a Nina v období od 12. do 36. mesiaca⁵). Ide o dialóg s dospelými v bežných situáciách rodinného života (jedenie, kúpanie, hra, prechádzky, rodinné stretnutia). Nahrávky pravidelne raz mesačne v dĺžke jednej hodiny zabezpečovali rodičia dieťaťa. Na tvorbu transkriptov využívame transkripčný systém CHAT (technika doslovnej a komentovanej transkripcie) v systéme CHILDES (Child Language Data Exchange System). Vďaka spojeniu zvuku, obrazu a písaného záznamu dialógu dieťaťa s okolím korpus poskytuje dáta, ktoré možno – na rozdiel od denníkových záznamov – skúmať kontinuálne, kontextovo, interakčne, komplexne a opakovane. Rešpektuje sa situačná podmienenosť detského prehovoru a výskum jazyka v prirodzenom prostredí jeho používania. Pri spracúvaní jazykových dát z transkriptov sa využíva metóda kódovania (osobitný kódovací systém na sledovanie formálnej, sémantickej a pragmatickej stránky pádu, viac v príslušnej časti štúdie) a filtrovania dát v programe excel. Celkový rozsah analyzovaných dát, z ktorých sa kodovali výpovede s datívom, predstavuje viac ako 120 tisíc prehovorov.

Kvantitatívna metóda je verifikačnou metódou vo výskume prednostne osvojovaných sémantických konkretizácií datívu. Predstavuje ju gramatický subtest Testu komunikačného správania II⁶ (*Slová a vety*), ktorý je slovenskou licencovanou verziou medzinárodne používaného testu The MacArthur-Bates Communicative Development Inventory. Rodičia (alebo iné dieťaťu blízke osoby) poskytujú informácie o rečovom vývine na základe pozorovania rečovej aktivity dieťaťa v prirodzenej interakcii s okolím (nie v laboratóriu). Na účely tejto štúdie sme využili časť A gramatického subtestu *Používanie tvarov slov*, ktorá je zameraná aj na deklináciu substantív. Test využíva schopnosť rodičov poskytnúť spoľahlivú reflexiu rečového vývinu svojho dieťaťa. Ponúknutý súbor pádových významov v teste rodičia označujú výberom z možnosti „používa/nepoužíva“ podľa aktuálnej komunikačnej schopnosti dieťaťa. Údaje o ontogenéze datívu v štúdií pochádzajú od 1065 rodičov detí v rozpätí 17 – 36 mesiacov (539 dievčat, 526 chlapcov).

⁴ Ukážka je dostupná na <http://www.laboratorium.detskarec.sk/ukazka.php>. Archív transkriptov vytvorili členky Virtuálneho laboratória detskej reči.

⁵ V ukážkach z dialógu sú použité symboly *MAR, *JAN, *NIN.

⁶ Test komunikačného správania II je dostupný na <http://laboratorium.detskarec.sk/tekos2.php>.

Je výsledkom aplikovaného výskumu ontogenézy reči detí hovoriacich po slovensky pod vedením S. Kapalkovej (riešiteľky: D. Slančová, I. Bónová, J. Kesselová, M. Mikulajová, S. Zajacová). Dáta z vývinu datívu používané v tejto štúdií boli získané v čase riešenia grantového projektu APVV 0044-06 (vedúca riešiteľka S. Kapalková).

3. DATÍV: KONŠTRUKCIA GRAMATICKÉHO TVARU

Zrodu datívu⁷ predchádzajú dve komplementárne stratégie tvorby protodatívu:

a) výsledkom prvej je tvar, ktorý síce obsahuje zvukovo zreteľnú a transparentnú pádovú koncovku (*mame, Nine*), avšak tvar je akontextový, sémanticky i pragmaticky neinterpretovateľný;

b) v druhom type stratégie konštruovania datívu pádovú koncovku síce formálne presne identifikovať nemožno, ale je zrejmé, že dieťa hodlá vysloviť iný než pomenovací tvar substantíva (matka: *a komu teraz zavoláme?* dieťa: *Pal'xxx*).

Prvý gramatický tvar datívu (so súhrou formy i významu)⁸ zaznamenávame u troch sledovaných detí v rozpätí 21., 22. až 26. mesiaca. Z analýzy 1065 rodičovských reflexií vývinu pádu vyplýva, že obdobie medzi 20. – 26. mesiacom je najdynamickejším obdobím vo vývine datívu, v ktorom najvýraznejšie vzrastie podiel detí produkujúcich tento pád (z necelých 40 % v 20. mesiaci na viac ako 80 % detí v 26. mesiaci). Medziobdobie tzv. „hľadania pádu“ so substitúciou datívu centrálnym akuzatívom⁹ sme v ontogenéze pádu detí hovoriacich po slovensky systematicky nezaregistrovali. Substitúcia datívu iným pádom zachytená v transkriptoch je sporadická a pokladáme ju za výsledok spontánnosti hovoreného prejavu, reformulácií a opráv, ktoré sú konštitutívnou vlastnosťou bežnej hovorenej komunikácie, nie ontogeneticky podmieneným javom.

Fakt, že u všetkých troch detí registrujeme prvý datív tej istej lexémy *otec* s rozličnými variantmi (*tatíkovi, tatinovi, tatovi*),¹⁰ primárne navodzuje súvislosť so situačne alebo pragmaticky podmienenou motiváciou. Situačno-pragmatickú motiváciu v preferencii výrazov a tvarov produkovaných deťmi raného veku poprieť nemožno, avšak vzhľadom na konsituáčnosť dialógu detí s okolím predstavuje poukaz na situačnosť príliš všeobecný interpretačný rámec.¹¹ Navyše, odvodzovať preferen-

⁷ Datív, lokál, genitív a inštrumentál sa objavujú simultánne, v komplexoch v rámci jedného mesiaca; transkripty nepodávajú dôkazy o všeobecnej tendencii v postupnosti osvojovania si pádov (u každého z troch detí sa objavujú v inom poradí, s inou frekvenciou a kombinatorikou). Tento záver uvádza aj N. I. Lepskaja (1988; cit. podľa Gagarina – Voeikova, 2009, s. 182). Datív, lokál, genitív aj inštrumentál majú podľa autorky rovnakú šancu objaviť sa po prvej opozícii nominatív – akuzatív.

⁸ Za rozhodujúce kritérium, aby sme produkovanému tvaru prisúdili status gramatického tvaru, pokladáme to, aby celkový interakčný kontext dialógu, reč orientovaná na dieťa, stupeň vývinu reči dieťaťa i jeho neverbálne prejavy poskytli dôkazy na jednoznačnú interpretáciu gramatického tvaru (hoci dieťaťom produkovaný gramatický tvar nie je, prirodzene, fonologicky totožný s cieľovým gramatickým tvarom v jazykovom systéme slovenčiny). To znamená, že morfológický ukazovateľ ako jediné kritérium na akceptáciu gramatického tvaru nestačí.

⁹ Na materiáli rakúskej nemčiny substitučné obdobie pozorujú K. Korecky-Kröll a W. U. Dresler (2009, s. 290).

¹⁰ Vzhľadom na podobnosť prvých datívov sme verifikovali prvý datív u 4. dieťaťa (Terka): ide o tvar *Peřovi* v odpovedi na otázku *Komu dáme vyšúchať (zuby)?* v 20. mesiaci.

¹¹ Za situačne motivovaný pokladáme datív, ktorého produkcia je bezprostrednou reakciou dieťaťa na externý, z konfigurácie rečového aktu vychodiaci stimul. Ide o reakciu na podnet z komunikačnej si-

ciu raných tvarov len zo situačnosti a pragmatiky by znamenalo rezignovať na otázku, ako sa do konštruovania prednostne osvojovaných tvarov premieta nehomogenosť deklinačného systému slovenčiny.

Analýza širšieho kontextu prvých aktívne (neimitačne) produkovaných datívov ukazuje, že sú súčasťou prehovorov, ktorými sa „sprostredkúva vnútro hovoriaceho“ (Bühler, cit. podľa Auera, 2014, s. 32). Prvé datívy vznikajú v komunikačných okolnostiach, ktoré ponúkajú možnosť výberu a samostatného rozhodovania¹² (prítomnosť oboch rodičov dieťaťa otvára možnosť voľbou datívu označiť ako nositeľa prospechu ktoréhokoľvek účastníka komunikácie, seba nevynímajúc, a to podľa vlastného uváženia). Navzdory možnosti voľby prednostne registrujeme tvar datívu maskulín (3). Ak sa aj v jednom tematickom bloku vyskytnú obe pomenovania rodičov, v štádiu zrodu datívu sa primárne produkuje datív maskulína, femininum je ešte v nominatíve (4).

- (3) sit%: Janka sa hrá v detskej izbe za prítomnosti oboch rodičov.

*JAN: nie je tu.

*JAN: bol tam.

*OTE: aha! motýlik!

*MAT: mamka ti donesie motýlika dobre?

*JAN: motýlika.

*JAN: dobre.

*JAN: *tatovi* motýlika.

- (4) *NIN: kolu xxxx.

*MAT. ale už stačilo už si mala trošku.

*NIN: ale ja *tatovi* dám kolu.

*MAT: ale tatko si neprosí.

*MAT: zatvoríš ju?

*NIN: *mamka* si prosí.

V transkriptoch z obdobia rodiacich sa tvarov datívu sme u všetkých troch detí zaregistrovali opakovaný výskyt situačných kontextov predstavujúcich komunikačné stimuly na produkciu datívu feminín,¹³ avšak ani v jednom prípade datív feminína

tuácie alebo z neverbálnej/verbálnej aktivity komunikačného partnera (1, 2).

(1) %sit: otec si chytil ruku na mieste, kde obvykle nosí hodinky.

%sit: Janka prinesie otcovi hodinky.

*OTE: *moje hodinky* # *áno. ďakujem.*

*JAN: *Jaja tatovi.*

(2) *MAM: *aj mamine dáš pusu?*

*NIN: *dám xxx mamke.*

¹² Pragmatickú funkciu vôle, ktorú D. Slančová (2008, s. 75) na základe analýzy pragmatiky do 18. mesiaca veku dieťaťa vymedzuje ako „vyjadrenie vôle vykonať nejakú činnosť samostatne“, v neskoršom období rozširujeme aj na „vyjadrenie vôle vybrať si spomedzi alternatív samostatne, rozhodnúť sa samostatne“.

¹³ Synchronne s produkciou prvých datívov maskulín registrujeme situačné stimuly aj pre datív feminín, avšak namiesto neho dieťa reaguje pomenovacím tvarom, verbom alebo neverbálne. Napríklad:

časovo nepredchádza datívu maskulína. Nielen z hľadiska prvých tvarov datívu, ale aj v celkovej distribúcii datívu je v ranej produkcii pozorovateľná tendencia k výraznej preferencii maskulín, datív feminín je viazaný na úzky okruh opakujúcich sa lexém a datív neutier sa v ranom veku nevyskytuje takmer vôbec. Uvedené dáta vedú k predpokladu, že prednostne osvojované tvary datívu nemožno objasniť len situačnosťou či pragmatikou, ale za preferenciou tvarov v ontogenéze sa skrývajú aj hlbšie štruktúrno-sémantické príčiny.

Na prvom mieste treba zvýrazniť, že takmer všetky rané datívy zachytené v troch longitúdach sú utvorené od substantív so silnou rodovou koncovkou¹⁴ (s výnimkou maskulín na *-o* označujúcich živé bytosti, v ktorých sa povedomie rodu utvára na báze prirodzeného rodu).

Datív maskulín sa v slovenčine vyznačuje vyšším stupňom ikonickosti (a teda aj prirodzenosti) než datív feminín a neutier. Tvary typu *tatík* : *tatík-ovi*, *medvedík-ovi*, *macík-ovi*, *Bobík-ovi*, *drak-ovi*, *sloník-ovi*, *vĺčik-ovi*, *kohútik-ovi*, *chlapček-ovi*, neskôr aj *stolík/stolček* – *k stolíku/k stolčeku*, *domček* – *k domčeku*, *kostolík* – *ku kostolíku*, predstavujú perцепčne najtransparentnejší typ¹⁵ tvaru datívu, a to z dvoch dôvodov. Pomenovací tvar je v datíve prítomný priezračne a formálna stránka tvaru ladí s jeho sémantikou. Similarita formy a sémantiky raného datívu spočíva v tom, že pribudnutý prvok v sémantike datívu sa premieta do jeho formovej štruktúry a tvar je formálne bohatší. Pridaný segment vo formovej štruktúre ako kópia pridaného prvku v sémantike pádu je podstatnou črtou segmentálneho (aditívneho) homomorfizmu (Dolník, 2005, s. 200; Mošat'ová, 2010, s. 12).¹⁶ V maskulínach zakonče-

a) dieťa podáva mame bábiku a usmieva sa ňu, matka verbálne prejaví pozornosť slovom *áno*, dieťa reaguje situačným komentárom *dám*; v podobnej situácii iné z pozorovaných detí reaguje slovom *bába*;

b) dieťa postavilo vĺčik, posúva ho k matke a situáciu sprevádza slovom *mama*, matka na to reaguje otázkou *ideš k mamke?*;

c) dieťa nechce dať mame kefkú a protest sprevádza slovami *mama, mama, ne*;

d) dieťa ukladá ovocie na tanierik a oboma rukami ho podáva mame s verbálnym komentárom *dám*, kým podávanie objektu otcovi v tom istom chronologickom veku sprevádza tvarom *tatovi*.

¹⁴ Termín rodovo silné prípony používame v zhode s F. Míkom (1962, s. 28 – 29) ako rodové exponenty, ktoré pre svoj reprezentatívny vzťah k rodu substantíva fungujú ako rodová pečat'.

¹⁵ Podobne v osvojovaní si chorvátčiny autorky pozorujú preferenciu feminín z *e*-deklinácie, čo sa vysvetľuje tým, že tento deklinačný typ má najvyšší stupeň transparentnosti. Preferenčne osvojované tvary pôsobia ako model pre ďalšie tvorenie tvarov s rovnakou štruktúrou. Z toho sa usudzuje, že je veľmi nepravdepodobné, aby si dieťa raného veku osvojovalo kompletne paradigmy cieľových slov, naopak isté substantíva sa preferenčne používajú v istom kontextovom okolí, s istou sémantikou, teda osvojujú sa iba miniparadigmy substantív (Kovačević – Palmović – Hržica, 2009, s. 153 – 178).

¹⁶ Prejavy homomorfizmu J. Dolník (2005, s. 200) opiera o vzťah bezpríznačkové : príznakové, pričom sa na príznakový tvar nahliada z pozície bezpríznačkového tvaru, ktorý je v ňom perцепčne prítomný ako bazový člen opozície. Uvádzajú sa tieto prejavy homomorfizmu:

1. segmentálny, napr. *číta* : *čítame*, *nový* : *novší*;
2. modifikačný, napr. *žena* : *žene*, *mesto* : *meste*;
3. segmentálno-modifikačný, napr. *vojak* : *vojaci*; *Čech* : *Česi*;

ných na *-o* (*tatin-o* – *tatinovi*, *tat-o* – *tatovi*, *dedovi*, *Ferovi*, *Pal'kovi*, *Mat'kovi*, *Mišovi*, *ujovi*, *macovi*, *zajkovi*) sa okrem jednoduchkej formálnej substitúcie, typickej pre neutralizovaný homomorfizmus, rovnako uplatňuje pridaný segment (*-o* : *-ovi*), takže aj v tomto type datívu sa formálna stránka tvaru konštruuje v tom duchu ako sémantická, totiž s pridaným prvkom. Segmentálny (vo svojej podstate aditívny) typ opozičného homomorfizmu je najprirodzenejším typom, pretože je percepčne (morfotakticky) najtransparentnejší (Mošaťová, 2010, s. 12). V najvyššom stupni ikonickosti a prirodzenosti vidíme dôvod, prečo maskulína predstavujú v slovenčine preferčne osvojované jadro tvarov datívu v ranom veku. Prednostné osvojovanie vybraných tvarov s najvyšším stupňom prirodzenosti a ikonickosti vedie k tomu, že nehomogénny deklináčny systém datívu sa stáva výrazne percepčne priezračnejší, na ukladanie do pamäti i vyberanie z nej jednoduchší.

Datív feminín i neutier reprezentuje typ neutralizovaného homomorfizmu (poznámka 15, typ 4), v ktorom sa príznakový a bezpríznakový člen diferencujú jednoduchou formálnou substitúciou (*mam-a*¹⁷ : *mam-e*, *dievčatk-o* : *dievčatk-u*). Pridaný prvok v sémantike datívu však nekorešponduje s pridaným prvkom vo formovej štruktúre. Oslabenú ikonickosť, a tým aj prirodzenosť, pokladáme za príčinu časového oneskorenia i nižšej frekvencie a diverzity datívu feminín a neutier v porovnaní s maskulínami¹⁸ (*mame/mamke/mamičke/maminke*, *babke*, *Marienke*, *Romanke*, *Lube*, *Janke*, *Nine/Ninke/Ninočke*, *babke ježibabke*, *starej mame* a *Čiapočke* – *dievčatku*, *k oknu*).

Podobný trend vývinu sa registruje v ruštine. A. N. Gvozdev (1961, s. 194) ako prvý doklad na použitie datívu uvádza tvar *macík-ovi* (у́'о кыс'um' мау'ук-у;

4. neutralizovaný, napr. *žena* : *ženy*, *kreslím* : *kreslíš*;

5. inverzný (prevrátený), napr. *antény* : *antén*, *píšeš* : *píš*;

6. defektný, napr. *zlý* : *horší*, *ja* : *mňa*.

Túto koncepciu ďalej výskumne využíva M. Mošaťová (2010, s. 11 – 65).

¹⁷ Preferenciu tvarov so similaritou medzi pridaným prvkom v sémantike a pridaným prvkom formovej štruktúry potvrdzujú aj dáta z ranej reči v typologicky odlišných jazykoch. Napr. v raných tvaroch datívu u detí osvojujúcich si turečinu a finčinu sa preferenčne objavuje aj subst. *mama*, datív je však tvorený segmentálnym (aditívnym) homomorfizmom (tur. *anne* : *anne-ye*; fin. *äidi* : *äidi-lle*) (tur. Ketrez – Aksu-Koç 2009, s. 32; fin. Laalo, 2009, s. 70). Kým v ranej ontogenéze slovenčiny u troch sledovaných detí neregistrujeme datív *mačk-a* : *mačk-e*, čo vysvetľujeme nižším stupňom ikonickosti neutralizovaného homomorfizmu, v turečtine patrí tento typ medzi najproduktívnejšie morfologické modely, avšak tvar je maximálne transparentný (*kedi* : *kedi-ye*, Ketrez – Aksu-Koç, 2009, s. 16). Tieto rozdiely poukazujú na vplyv štruktúrnych rozdielov v jazykoch na preferenčné tvary ranej ontogenézy reči.

Preferenciu a dispreferenciu niektorých deklináčnych typov v ranej ontogenéze reči pozorujú aj iní autori. Podľa N. Gagarinovej a M. Voeikovej (2009, s. 181) v každom páde dieťa osvojujúce si ruštinu prejavuje „slabosť“ pre najviac salientný deklináčny marker, ktorý je neskôr substituovaný menej salientným.

¹⁸ Dokonalá jednoduchosť a transparentnosť tvarov sa vyzdvihuje i na raných tvaroch v akvizícii podobne morfologicky bohatého jazyka, akým je chorvátčina. Prejavuje sa v preferenčnom používaní tvarov feminín patriacich do e-deklinácie, ktorá sa v chorvátčine pokladá za prototypický deklináčny systém s najvyšším stupňom transparentnosti (Kovačević – Palmović – Hržica, 2009, s. 175).

vek 1.11.06¹⁹), hoci krátko predtým v odpovediach na otázku *Kam pôjdeš?*, ktorá vytvára kontext na použite datívu, zachytáva tvary *nana* (1.10.21) a *мама* (1.10.25). Tvary datívu reprezentujúce neutralizovaný homomorfizmus (spočiatku s koncovkou *-i* namiesto *-e* *Ручежки, Сими, Лени, дедушки, Хаду*) sa objavujú až po 2. roku (op. cit., s. 187, 214 a 229). Z dokladov usudzujeme na zhodnú tendenciu ako v ontogenéze datívu v slovenčine: prvé tvary datívu predstavujú tvary najviac salientné, so zreteľnou tvarotvornou štruktúrou a similaritou medzi sémantikou a formou gramatického tvaru (pridaný prvok v tvare *мау'ук* : *мау'ук-у* výraznejšie reflektuje pridaný prvok v sémantike datívu než v tvare *nana* : *nane* alebo *мама* : *маме*).

Plurálové tvary datívu²⁰ sú frekvenčne i z hľadiska diverzity prvých exemplárov periférne. Príčinu vidíme v súvislosti medzi sémantikou plurálu a sémantikou raného datívu. Ten sa prednostne utvára v kategórii prospechovosť alebo smerovosť. Vzťah k živým bytostiam dieťa raného veku prežíva ako vzťah k jedinečným a singulárnym bytostiam,²¹ ktoré identifikuje buď rolou, alebo propriom. Smerový datív pomenúva orientátor v priestore, ktorý je perspektívnym cieľovým bodom pohybu, a potrebe orientácie tiež lepšie vyhovuje zreteľne vymedzený singulárny objekt. Navyše, aj smerovým datívom je zväčša pomenovaná osoba. Vývin plurálu sa začína bezpríznakovým, tzv. viazaným plurálom,²² pomenúvajúcim objekty, ktoré sa v realite spravidla vyskytujú vo väčších množstvách, resp. dieťaťu boli perцепčne prístupné len ako súčasť celku (*dáme pipinkám, nakreslíme domček prasiatkam, mamka hovorila nemôžem ísť k detičkám*). To, čo sa perцепčne registruje v množstve, sa aj jazykovo uchopuje najskôr plurálom. Predpokladáme, že aj vývin plurálu možno poskytnúť ako dôkaz, že za preferenčne osvojovanými tvarmi sa skrýva prirodzená podobnosť, resp. ikonická kongruencia medzi medzi menami a vecami (Kyseľová – Ivanová, 2013, s. 109).

Druhú fázu vývinu datívu predstavuje ontogenéza zámen. U všetkých troch sledovaných detí sa datív zámen objavuje až po datíve apelatív a proprií. Celkovú vývi-

¹⁹ A. N. Gvozdev v dokladoch používa špeciálne znaky na transkripciu slov detskej produkcie, vek sa uvádza v poradí počet rokov, mesiacov, dní.

²⁰ Z ontogenézy plurálu v chorvátčine (Kovačević – Palmović – Hržica, 2009, s. 175) vyplýva, že jeho zastúpenie v ranej reči je skromné, a podobne ako v slovenčine prototypicky sa plurál tvorí od názov vecí, vyskytujúcich sa v skupine alebo v páre (*ruky, rukavice, topánky, nohy*). Podobne N. Gagarina a M. Voeikova (2009, s. 188) uvádzajú, že v ruštine sa plurálové tvary osvojujú signifikantne neskôr. Na druhej strane rozličné exemplifikácie datívu plurálu predstavuje na materiáli češtiny J. Pačesová (1979, s. 73), a to vo všetkých troch rodoch a aj od substantív, ktoré sme u detí osvojujúcich si slovenčinu nezaznamenali vôbec (napr. *mořám/mořím, keřám, kostám/kostím*). Neuvádzajú sa však komunikačno-pragmatické okolnosti produkcie plurálových tvarov (napr. iterácia, textová rutina, reprodukcia narácie a pod.).

²¹ Podľa vývinovopsychologických poznatkov (Langmeier – Krejčířová, 2006, s. 65) sa špecifický vzťah k jednej osobe začína u dieťaťa utvárať v 7. mesiaci. Za jednu z podmienok zdravého vývinu sa pokladá stabilná štruktúrovanosť prostredia, v ktorom osobitnú rolu zohráva osoba, ktorá zabezpečuje kontinuitu starostlivosti a lásky (s. 71).

²² Termín F. Mika (1962, s. 67 an.).

novú postupnosť datívu zámen možno na základe dát z troch longitud vymeziť takto:

- a) datív zámena vzťahujúceho sa na osobu hovoriaceho dieťaťa predchádza pred datívom referujúcim sa iné osoby;
- b) datív zámen v singulári predchádza pred datívom zámen v pluráli;
- c) krátke tvary datívu (*mi, ti, si*) predchádzajú pred dlhými tvarmi (*mne, tebe, tvar *sebe* sme nezaregistrovali*).

Túto vývinovú tendenciu sme verifikovali kvantitatívnou metódou na vzorke 1065 rodičovských reflexií vývinu reči detí. Graf 1 znázorňuje vývin schopnosti rozumieť a používať osobné zámená tak, ako ju vnímajú rodičia detí vo veku 17 – 36 mesiacov.

Graf 1: Perento detí vo veku 17 – 36 mesiacov, ktoré rozumejú a používajú osobné zámená

Výsledky získané kvantitatívnou metódou sú v kongruencii s kvalitatívnou analýzou zámen v transkriptoch troch detí raného veku. Vývinovú postupnosť osobných zámen možno schematicky znázorniť takto: *ja* > *ty* > *mu/jej*, *mi*, *ti* > *nás* > *vás*.²³ Malý počet zámen, pri ktorých sa tvar datívu tvorí supletívne, reprezentuje krajný pól na opačnej strane škály typov homomorfizmu – defektný homomorfizmus (poznámka 15, typ 6). Vysoká frekvencia malého počtu zámen v súhre s opakovanosťou

²³ Z hľadiska postupnosti vývinu zhodné doklady uvádza A. N. Gvozdev (1961, s. 229, 245, 259, 270). Datív singuláru predchádza pred datívom plurálu, datív 1. osoby predchádza pred datívom 2. osoby, vzťah medzi 3. osobou a zámenami odkazujúcimi na účastníkov dialógu nie je z hľadiska postupnosti celkom jednoznačný.

až stereotypnosťou kontextov, v ktorých sa zámena vyskytujú, umožňujú ľahkú zapamätateľnosť a automatizovanosť pri výbere z pamäti.

Analýza formálnej stránky preferenčne osvojovaných tvarov datívu deťmi osvojujúcimi si slovenčinu dokumentuje dve spolupôsobiace tendencie: Na jednej strane, centrum tvorí datív apelatív a proprií konštruovaných na báze segmentálneho homomorfizmu s najvyšším stupňom ikonickosti a prirodzenosti. Ide o súbor maskulín s najviac salientným morfológickým markerom – transparentným a pravidelným pridaným prvkom vo formovej štruktúre gramatického tvaru, ktorým sa reflektuje pridaný prvok v sémantike datívu. Feminína a neutrá sú konštruované na báze neutralizovaného homomorfizmu. Nižšia miera ikonickosti (a aj prirodzenosti) sa premieta do úzkej diverzity lexikálnych exemplárov. Takmer všetky datívy raného veku sú tvorené od substantív so silnou rodovou koncovkou. Ak substantívum nemá silnú rodovú koncovku, oporou je spravidla prirodzený rod. Na druhej strane, datív osobných zámen konštrukčne predstavuje opačný pól homomorfizmu. Najnižší stupeň ikonickosti pri defektnom homomorfizme sa vyrovnáva obmedzeným počtom zámen s vysokou frekvenciou opakovania vo veľmi podobných kontextoch. Zároveň sa ukazuje, že čím nižší je stupeň ikonickosti, tým menšia je diverzita lexikálnych exemplárov produkovaných v datíve.

Nehomogénny deklináčny systém datívu sa stáva výrazne perцепčne priezračnejší, na ukladanie do pamäti i vyberanie z nej jednoduchší tým, že tvary datívu sa osvojujú výberovo – ako prvky patriace do dvoch tried. Jadro raných tvarov predstavujú tvary buď konštrukčne maximálne transparentné a tvorené analogicky, alebo maximálne netransparentné a osvojované holisticky.

4. DATÍV: VÝVIN PÁDOVEJ SÉMANTIKY

Kvalitatívna analýza výpovedí s datívom vo vývine reči troch detí ukázala, že datív sa primárne utvára v dvoch sémantických kategóriách: prospechovosť a smerovosť (pomenúva sa ním preferenčne živá bytosť, ktorá získava predmet a má z toho prospech, alebo osoba, ku ktorej smeruje dej). Hypotézu o prospechovosti a smerovosti ako preferenčne osvojovaných pádových významoch sme verifikovali kvantitatívnou metódou pomocou gramatického subtestu TEKOSu II. Na diagnostiku prospechového a smerového datívu sú orientované dve otázky s možnosťou odpovede *áno/nie*. Ak sa spýtate dieťaťa:

Komu niečo dáme? dieťa odpovie napríklad *tatovi, mame, mackovi, bábike...*

Kam ideme? dieťa odpovie napríklad *k babke, k tatovi, k mame, k macikovi...*

Z grafu 2 a 3 vyplýva, že produkcia oboch pádových významov datívu sa u detí osvojujúcich si slovenčinu začína v 17. mesiaci, polovica detí zo vzorky dosahuje túto schopnosť krátko pred 2. rokom a na konci skúmaného obdobia datív registruje 90 % rodičov. Obe sémantické konkretizácie datívu patria do najužšieho jadra raného systému pádov osvojovaných deťmi hovoriacimi po slovensky.

Graf 2: Percentuálny podiel detí raného veku podľa schopnosti používať prospechový datív

Graf 3: Percentuálny podiel detí raného veku podľa schopnosti používať smerový datív

Za východisko konštruovania výpovedí s datívom pokladáme verbum *dať*, presnejšie, verbálnu lexiu v podobe sémantickej konkretizácie „manuálne premiestňovať hmotnú vec do blízkosti, prípadne do rúk/do úst živej bytosti alebo veci, ktorej sa prisudzujú vlastnosti živej bytosti“. Súvislosť tejto verbálnej lexie s datívom vyplýva zo sémantickej obligatórnosti datívneho participanta v intenčnej štruktúre uvedenej lexie.

Tvrdenie o obligatórnosti datívu sa opiera o tzv. „test neviem“ (Panevová, 1980; cit. podľa Ivanovej a kol., 2014, s. 26): „Ak na otázku v dialógovom teste nie je možné odpovedať *neviem*, ide o sémanticky obligatórne doplnenie verba“ (5 – 7):

(5) (situácia: Janka kŕmi psa) *A Janka ešte dáva. – Komu? – *Neviem.*

(6) (situácia: Martin chytá krabicu z maminých rúk) *Daj! – Komu? – *Neviem.*

(7) (situácia: Nina sa natáhuje za fľašou koly a matka reaguje: *Ale to už stačilo, už si mala trochu.*) Nina: *Ale ja dám kolu* (a pritom sa pozrie na otca) – *Komu? – *Neviem.*

Uvedenú lexiu verba *dat'*²⁴ pokladáme za prekursor verba s datívnym participantom, a to jednak pre vysoký stupeň obligatórnosti datívu (odpoveď *neviem* vylučuje nielen inferenčný mechanizmus pri percepcii výpovede, ale i zmyslovo vnímateľný situačný kontext zabezpečujúci vysoký stupeň referenčnej jednoznačnosti datívu) a jednak pre centrálnu zasiahnutosť personálnej sféry participanta v datíve. V zmysle výkladu datívu ako zásahu do personálnej sféry cieľovej osoby v koncepte E. Dąbrowskej²⁵ (1997, s. 65) možno povedať, že datív v preferenčne používanej lexii raného

²⁴ Vývin datívu je pripravený celým predchádzajúcim verbálnym i neverbálnym vývinom reči. Vychádzajúc z tvrdenia, že prekursorom verbálneho vývinu je vývin neverbálnej komunikácie, venuje pozornosť vývinu gest a vzťahu k verbu *dat'* a k datívu. Z výskumu gest S. Kapalkovej (2008, s. 169 – 211) vyplýva, že gesto *podávanie* sa objavuje v prvom súbore gest na prelome nežámerného a zámerného použitia pohybu s istou sémantikou a funkciou (8. mesiac). Opis formy gesta *podávanie* je v kongruencii s opisom verbálnej lexie *dat'* (Dieťa vo vystretej natiahnutej ruke drží predmet, ktorý pustí do ruky (odovzdá) komunikačnému partnerovi.).

V 9. mesiaci pribúda gesto *daj* (Vystretá ruka pred telom v smere žiadaného predmetu, prsty sa zatvárajú a otvárajú do dlane).

V komplementárnych spojeniach slovo + gesto sa preferenčne opäť objavuje typ s dvojnásobne vyjadreným verbum *dat'* (gesto *daj* + slovo *daj*). Zo suplementárnych gest sa za kvalitatívne nový stupeň vo vývine gest pokladá spojenie ukázanie na predmet + imperatív *daj*. Toto suplementárne spojenie S. Kapalková hodnotí po 13. mesiaci ako najviac produktívne.

A napokon aj medzi prvými dvojslovnými výpoveďami je konštrukčným jadrom verbum *dat'* (*to daj, mama daj*).

Podľa D. Slančovej (2013, s. 125) verbum *dat'* zaujíma u chlapcov i dievčat vo veku 8 – 16 mesiacov absolútne centrálnu miesto z hľadiska osvojovania si verbálnej lexiky. Z rodičovskej reflexie vývinu reči pomocou skríningového nástroja TEKOS I vyplynulo, že verbum *dat'* je u dievčat na druhom a u chlapcov na prvom mieste prvej štvrtiny najviac produkovaných verb, teda v absolútnom centre verbálnej produkcie detí.

²⁵ Objekty sú zasiahnuté, keď sa na ne pôsobí silou, a výsledkom pôsobenia je zmena ich stavu. Avšak personálna sféra citiacych bytostí môže byť zasiahnutá veľmi rozmanitým spôsobom a navyše sa zasiahnutosť môže týkať rozličných segmentov personálnej sféry. E. Dąbrowska (1997, s. 65) na mape personálnej sféry rozlišuje:

1. sféru uvedomovania si (*sphere of awareness*), ktorej centrum predstavuje telo;
2. súkromnú sféru (*private sphere*), ktorú kontinuálne vytvára oblečenie ako extenzia tela, intímna zóna tela (*air bubble*) a osobné vlastníctvo;
3. sféru empatie (*sphere of empathy*), do ktorej centrálnu umiestňuje deti a domácich miláčikov (*pets*);
4. sféru vplyvu (*sphere of influence*), ktorá je bohato štruktúrovaná (podriadené osoby, teritórium, ďalšie vlastníctvo, veci každodennej potreby, konanie);
5. sféru moci (*sphere of potency*) zasahujúca napríklad do schopnosti ovplyvňovať dianie vo svete.

veku vypovedá o zásahu do najvlastnejšej personálnej sféry cieľovej osoby – sféry uvedomovania si (sphere of awareness), ktorú predstavujú časti tela (dlane, ústa, hlava, nohy) alebo priestor v tesnej blízkosti tela (air bubble). Vývin sémantiky datívu dokumentuje, že zásah do centrálnej personálnej sféry sa už v ranom veku diferencuje a dieťa ho prežíva i pomenúva z perspektívy akceptanta,²⁶ donora, z oboch perspektív súčasne alebo len ako vonkajší pozorovateľ (tabuľka 1). Z výskytu konštrukcií s datívom možno usudzovať, že interpretácia udalosti ako takej, ktorá zasahuje do centrálnej personálnej sféry cieľovej osoby, je všeobecne prítomnou motiváciou použitia datívu v ranom veku detí hovoriacich po slovensky. Táto zjednocujúca interpretácia sa špecifikuje „videním“ udalosti zo štyroch perspektív. Celkom okrajová je v ranom veku perspektíva pozorovateľa (dieťa nie je ani donor, ani akceptant); preferenciu ostatných perspektív pokladáme za prejav osobnostných daností a individuálneho komunikačného štýlu dieťaťa (u Janky preferencia perspektívy donora a oboch rolí súčasne, u Martina rola akceptanta, u Niny tendencia k vyváženosti rolí akceptant/donor). Pred zavŕšením 3. roka sa verbum *dať* synonymicky obohacuje explicitným zvýraznením pohybu do ruky alebo na dosah ruky (*podat'*: *to mi podaj*), sémou dočasnosti (*požičať*: *potom ti ju požičiam*), sémou pohybu znútra von/z viacerých možností jedna (*vybrať*: *vyber mi nálepky*), sémou pohybu zhora nadol (*nabrať*: *naber mi*).

perspektíva	akceptant +	donor +	akceptant + donor +	akceptant - donor -
dieťa				
Jana	<i>Janke daj naber mi hned' vody ešte mi daj jedného</i>	<i>tatovi motýlika Jaja tatovi mame dáme ešte babke dáme/nedáme jej/mu ja ti dám svoj tanierik. darček babke kúsoček ti ešte dám</i>	<i>dám si zobrali sme si dielce tak si dáme tak ja si ja si ja si dám svojho čierneho kráľa a ja si dám svoju chudú kráľovnú naberiem si</i>	<i>mama bobíkovi</i>
Nina	<i>Nine dal daj mi tu toto mi daj dedko doniesol Ninke tato dal mi do vodičky daj mi toto vyber mi nálepky jednu figúrku mi dal dedo daj mi také dobre a doniesol žabku Ninke daj mi ich rýchlo kúp mi</i>	<i>ešte dáme tatovi tatovi dám dám mamke ostatné dedovi Mišovi babe Anne ešte ti dám ja chcem mu tam dať tie # tie také korálky ja tatovi dám potom ti ju požičiam som nechcela požičať chlapčekovi bicykel lebo pretože bicygel má</i>	<i>aj toto si zoberiem</i>	<i>dal jej do pusy</i>

²⁶ Termín akceptant používame pri verbách dávania na označenie živej osoby alebo veci, ktorej sa pripisujú vlastnosti živej osoby, ktorá prijíma hmotnú vec. Termínom donor sa označuje osoba, ktorá je darcom nejakej veci (porov. Ivanová a kol., 2014, s. 33).

Martin	<i>daj mi dones mi daj mi ju no daj daj, daj, daj mi ešte mi daj už daj mi toto mydlo # to mi podaj</i>	<i>ja ti dám ja ti podám ja som jej nedal na ušká</i>		<i>daj mu</i>
---------------	---	---	--	---------------

Tabuľka 1: Výpovede troch detí raného veku s datívom a verbom *dať* z perspektívy dieťaťa ako akceptanta/donora

Sémantická analýza výpovedí s ďalšími verbami s datívnym participantom potvrdzuje, že datív ako zásah do najvladnejšej personálnej sféry cieľovej osoby (do sféry uvedomovania si) je prednostne osvojovaným typom raného datívu. Predstavuje ho dotýkový kontakt s časťou tela alebo s oblečením cieľovej osoby, ktoré sa v kognitívno-lingvistických prístupoch poníma ako extenzia tela (8a). Zriedkavo sa datívom stváňa zásah do personálnej zóny v blízkosti tela cieľovej osoby (8b) a zásah do širšieho životného priestoru živých bytostí (8c). Ilustratívne uvádzame kontext prvých výskytov datívu v prehovoroch sledovaného chlapca v 21. a 23. mesiaci. Prvé datívy referujú na priamy fyzický zásah do častí tela cieľovej osoby.²⁷

(8a) *umýva dievčatku, umy mi, umývaj/neumývaj mi, ofúkaj mi, si mi odľukla bradu – tatinovi popichám prsty, mame bude mačka chodiť po nohách, aj mamke (vyhrnúť nohavice) – už mu robím telo (z plastelíny), daj mu (klobúk), nedáme jej na ušká (čiapku) – Ninka ti umyje tričko aj čielko, vyzúvam ti – Janka nám vyvesila (bielizeň)*

(8b) *ale mne to zavadzia*

(8c) *zavrieme im, dáme im strechu ((im=zajacom))*

Nadstavbou nad zásahom ako priamym fyzickým kontaktom s telom/oblečením živej bytosti, na ktorý sa referuje datívom, je zásah do personálnej sféry prostredníctvom zmyslových podnetov. Primárne ide o zásah do personálnej sféry cieľovej osoby prostredníctvom zrkovitého a sluchového stimulu, o čom podáva svedectvo datív s verbami *ukázať* a *povedať*, resp. s ich synonymami (9). Krátko pred dovŕšením 3. roka pozorujeme i datív s verbami/adverbiami psychofyzických stavov v neosobných konštrukciách, avšak len sporadicky (10).

²⁷ Ukážka 1

%act: mama berie Martina na ruky a idú ku kvetom.

*MOT: *no pod'.*

*MAR: *pod'.*

*MOT: *no pod'.*

*MAR: *pich au há.*

*MOT: *no pich no popichaj si pršteky.*

*MAR: *tatinovi.*

Ukážka 2

%act: mama štekli Martina.

*MOT: *lezie lezie po železe.*

%act: Martin sa odvráti.

*MOT: *nájde dierku do nej vlezie.*

*MAR: *nie.*

*MAR: *smiech.*

*MAR: *vadí Mat'kovi veľmi.*

*MOT: *čo ti to veľmi?*

*MAR: *vadí.*

*MOT: *vadí?*

(9) *ukáž mi – ukážem ti – keď pôjdeme von tak vám ukážem – povedz mi – povedal mi – rozprávala mi – mama nám povedala – čítaj mi – už sme jej zaspievali – teraz maminke (zaspievam) – pusti mi vlčika – pusti mi rozprávočku – sa ti zdalo že hrmí ale to nehmí to len tak silne fúka*

(10) *sa mi čká – sa mi odgrglo – nebude mi smutno*

Špecifickú modifikáciu zásahu do intímnej zóny personálnej sféry (air bubble) predstavuje smerový datív označujúci cieľ, ku ktorému pohybujúci sa agens smeruje, resp. ktorý má vo výhlade smerovo determinovaného pohybu. Cieľom je zväčša živá bytosť (11a), menej často aj neživý objekt (11b). Vývin smerového datívu v oboch prípadoch postupuje od bezpredložkových k predložkovým tvarom.

(11a) *potom pôjdeme babičke – idem Matkovi – ide tatíkovi/mamke – Ninke prišiel ujo – ideme až ku tatíkovi – on chce ísť ku mamičke – nemôže ísť k detičkám – nechodť ku Nine*

(11b) *ku kostolíku (pôjdeme) – k miešačke (chcem ísť) – idem jej zavolať k oknu – toto dáme *tu ku červenej*

Ak smerový datív referuje na živú bytosť, zásah do personálnej sféry cieľovej osoby pomenovanej datívom je v perspektíve smerovo orientovaného pohybu agensa. Ak sa však smerovým datívom odkazuje na neživú vec (11b), vzniká pochybnosť, či invariantný význam datívu chápaný ako „zásah do personálnej sféry cieľovej osoby“ (Dąbrowska, 1997, s. 16 – 24) nie je narušený (asociovať personálnu sféru s neživými objektmi prichádza do úvahy len v špecifických prípadoch animizácie).²⁸

Kým ostatné sémantické konkretizácie datívu referujú na cieľovú osobu so zásahom do jej personálnej sféry, smerový datív neživých objektov označuje cieľ, ku ktorému pohyb agensa smeruje. Neživý objekt v datíve sa naopak sám perspektívne (po završení pohybu) stane entitou zasahujúcou do personálnej sféry pohybujúceho sa agensa. Datív v tomto prípade nereferuje na zasiahnutú osobu, ale na prostriedok zásahu. Osobitosť smerového datívu neživých objektov navodzuje otázku jeho vzťahu k ostatným pádovým špecifikáciám: ide o extenziu niektorého z „pravidelných“ významov alebo práve naopak, séma smerovo orientovaného pohybu v priestore

²⁸ Podľa B. Belaja a G. Tanackovića Faletara (2012) však aj v prípadoch, keď sa datívom referuje na neživý objekt, ide o zásah do toho, čo sa v koncepcii Dąbrowskej (ibid.) označuje ako personálna sféra. Ide pritom o metaforickú extenziu personálnej sféry, ktorú autori označujú ako sféra kontroly. Metaforicky chápaná personálna sféra neživého objektu je zasiahnutá perspektívnym situovaním trajektora do priestorového okolia (neživého) landmarku. V prístupe B. Belaja a G. Tanackovića Faletara sa smerový a prospechový datív chápu ako špecifické prípady abstraktnejšieho konceptu proxemiky, ktorá súvisí s pohybom (koncept personálnej sféry je totiž silne motivovaný priestorovou doménou, konkrétne konceptom proxemickosti). Za tento podnet – zjednocujúci datív neživého objektu s výkladom personálnej sféry u Dąbrowskej – ďakujem posudzovateľovi/posudzovateľke štúdie.

Dodajme ešte, že výklad datívu neživých objektov ponímaný ako metaforická extenzia personálnej sféry poskytuje vodidlo aj pre pochopenie toho, prečo je v ranej produkcii v porovnaní s datívom živých bytostí frekvenčne i z hľadiska lexikálnej diverzity sekundárny.

(sama osebe skúsenostne bazálna)²⁹ predstavuje východisko pre vývin ostatných sémantických konkretizácií datívu.

Ewa Dąmbrowska (1997, s. 49), odvolávajúc sa na diachronne výskumy datívu v praslovančine, uvádza, že primárny význam datívu v praslovančine predstavuje cieľ, ku ktorému sa objekt pohybuje. Aj F. Miko (1962, s. 184) pokladá za základný význam datívu smerový význam a vlastné významy holého datívu pokladá za intenčné prehodnotenie jeho smerového významu.

V ontogenéze reči sa smerový datív v aktívnej produkcii objavuje takmer simultánne s datívom ako participantom verba *dat'*. Kvantitatívny výskum (graf 2 a 3) simultánnosť prospechového a smerového datívu potvrdzuje tiež. Časová postupnosť v ontogenéze pádových významov datívu teda vodidlo pre riešenie otázky primárnosti významu datívu neposkytuje. Obráťme preto pozornosť k sémantike raných pádov. Séma priestorovosti je zjednocujúcim sémantickým komponentom prítomným v ranej pádovej sústave všetkých nepriamych pádov. Smerovou konkretizáciou sa datív usúvzťažňuje so všetkými ostatnými nepriamymi pádmi ranej produkcie detí hovoriacich po slovensky, ktoré sa tiež utvárajú v kategórii priestorovosť (Kesselová, 2014, s. 72 – 76). Napokon to, čo smerový datív zblízuje s prospechovým datívom, je séma zámerného smerovania k cieľu:

a) pri smerovom datíve je cieľom živá bytosť alebo neživý objekt;

b) pri prospechovom datíve je cieľom pohybu akceptant, pričom lexia „manuálne dat' niečo niekomu do rúk, do blízkosti tela“ implicitne predpokladá blízkosť donora a akceptanta, resp. prekonanie istej trajektórie a smerovanie k akceptantovi.

Výklad datívu ako zásahu do personálnej sféry cieľovej osoby poskytuje východisko pre výklad väčšiny pádových konkretizácií datívu a je inšpiratívny aj pre ontogenézu datívu. Avšak z hľadiska invariantnosti významu predstavuje prístup F. Mika (1962, s. 184), podľa ktorého „[d]atívom sa vyjadruje perspektívna účasť slovesného deja na označenom predmete“, vyššiu mieru abstrakcie významu, ktorá zahŕňa aj datív vysvetliteľný ako zásah do personálnej sféry, aj smerový datív s neživým cieľovým objektom.

Okrem datívu reprezentujúceho zásah do personálnej sféry prostredníctvom tela, oblečenia a intímnej zóny v blízkosti tela v ranom veku registrujeme i ďalšiu podobu datívu – datív ako referenciu na zásah do súkromnej sféry cieľovej osoby (private sphere), a to prostredníctvom osobných vecí alebo vecí, na ktorých má cieľová osoba istý záujem. Na rozdiel od zásahu do sféry uvedomovania si, ktorá je priamo spätá s telom (a jeho extenziou), je v tomto prípade cieľová osoba zasiahnutá nepriamo, t. j. cez objekt, s ktorým spája isté očakávania. Dá sa predpokladať, že ak osobe na objekte záleží, potom zásah do objektu bude aj cieľová osoba pociťovať ako zásah do svojej personálnej sféry. Použitie datívu tohto typu znamená významnú

²⁹ K vzťahu medzi skúsenosťou z pohybu v priestore a vývinom reči, ako aj k vzťahu medzi sémou priestorovosti a vývinom pádu viac Kesselová, J. – Slančová, D.: *Priestor v ranej ontogenéze reči* (2014) a Kesselová, J.: *Orientačná metafora a osvojovanie si reči*. (2013).

zmenu: dieťa prechádza z etapy простého referovania o zmyslovo pozorovateľnom dianí s vecami k interpretácii z perspektívy hodnoty, akú majú veci pre dieťa samotné alebo pre iné osoby sociálneho okolia. To znamená i posun v schopnosti dieťaťa nazerať na veci a dianie s nimi zo zorného uhla inej osoby. V ranom veku možno pozorovať datív v dvoch krajných póloch: označujú sa ním osoby, ktorých personálna sféra je zasiahnutá deštrukciou, stratou alebo absenciou veci (12a), alebo dianím, ktorého výsledok je v kongruencii s očakávaním cieľovej osoby (12b).

(12a) *sa nám pováľalo – sa nám rozdelilo – macovi tam spadla – vybijem ti vežu – tebe sa odlomil – sa mi nepodarilo – kráľovnej chýba križ – aj nám tu chýba – utiekol mi vlak – som ti rozobral – zamotal sa mi – stratí sa mi – nezmesť sa Ninke – ale čo si mi to spapal – zobrala všetko mame – na zem mi spadla sponka – sa ti zašpinil*

(12b) *už nám to bude fungovať – vybaľujem nám – už nám nebude chýbať – už nám to nevyskakuje – sa mi zmesť aj tento – tak sme to spevnili a už sa nám ukazuje domček – nám narástol (kaleráb) – namontuj mi pumpu – toto mi tu prílep – rozdeľ mi to – oprav mi – pomôž mi – ja ti pomôžem tak ako som mamke pomáhala*

Posun od konsituálnych informácií typu *spadla, odlomil sa, ujo prišiel, zobrala všetko* ku konštrukciám *macovi tam spadla/na zem mi spadla, tebe sa odlomil, zobrala všetko mame* znamená posun k interpretácii udalostí z perspektívy vzťahov medzi vecami/udalosťami a bytosťami, ktorých sa dotýkajú. Vývin datívu typu zásahu do súkromnej sféry časovo zapadá do obdobia, ktoré predstavuje zlom medzi senzomotorickým štádiom a štádiom relačných štruktúr, pre ktoré je charakteristické zvyšovanie porozumenia pre vzťahy medzi objektmi a pojmi (podľa R. Case, 1987; cit. podľa Sternberga, 2002, s. 470). Vývin datívu „relačného“ typu vypovedá o rodiacej sa schopnosti pomenúvať veci nielen ako autonómne objekty, ale ako objekty zasahujúce živé bytosti, resp. veci, ktorým sa pripisuje čítanie živých bytostí (*tatíkovi spadla/macovi spadla*). Zrod datívu tohto typu prebieha paralelne s vývinom operátorov syntaktických vzťahov (Kesselová, 2014, s. 20 – 51). Zreteľne sa súvislosť datívu s operátormi prejavuje v konštrukcii výpovedí so spojkou *aby* (12c).

(12c) *tatík sa napil, aby mu nevypadli (palacinky) – dáme tak, aby nám to nespadlo – som zjedla čokoládu, aby sa mi dobre skákalo – dáme piecť, aby nám to nechýbalo*

Ďalší typ raného datívu referuje na zásah do personálnej sféry prostredníctvom diania, ktoré patrí do sféry vplyvu cieľovej osoby. Tento typ predstavuje datív zvratného zámena *si* a vypovedá nielen o gramatickej kompetencii dieťaťa, ale podáva informáciu aj o tom, ktoré aktivity dieťa interpretuje tak, že ich môže reálne ovplyvniť. Primárne sa v ranom veku datív zvratného zámena *si* používa s verbami označujúcimi dej, ktorým je objekt:

- a) zasahovaný (verba afficiendi: *poumývam si, otvoríme si*),
- b) vytváraný (verba efficiendi: *urobím si, postavíme si, nakreslíme si, pripravím si*),

- c) premiestňovaný (*obujem si, oblečiem si, vybrali sme si, naberiem si, dám si* [=položím si]),
- d) percepčne vnímaný (*ukážeme si, pustíme si* [rozprávku]),
- e) deštruovaný (*dám si* [=zjem], *zamotal som si*).

Datívny objekt *si* sa uplatňuje v syntagmatickom vzťahu s perfektívami, ktoré implikujú informáciu o úspešnosti a završivosti diania. Datív zámena *si* v súhre so syntetickým futúrom perfektív a s 1. osobou singuláru verb (príp. aj s explicitným odkazom osobným zámenom *ja*) komplexne participujú na vyjadrení rozhodného úmyslu dieťaťa vykonať niečo, čo radí do sféry svojho vplyvu. Z pragmatického hľadiska takýmto výpovediam pripisujeme pragmatickú funkciu ÚMYSEL, ktorú pokladáme za intenzifikáciu pragmatickej funkcie VÔĽA³⁰ (13a). Datívny objekt *si* v kombinácii s 1. osobou plurálu perfektív oslabuje vôľu po samostatnosti a naopak, intenzifikuje mieru spolupatričnosti s adresátom. Pragmaticky výpovede hodnotíme ako výzvu³¹ na spoločne vykonávanú činnosť (13b).

(13a) *pripravím si – počkaj, si nové urobím – naberiem si – dám si – poumývam si – ja si dám svojho čierneho kráľa*

(13b) *postavíme si* (vežu) – *xxx ukážeme si* (obrázok) – *vyberieme si dielce – otvoríme si to – som vravela tak si dáme takto – nakreslíme si*

Kým doteraz uvedené typy datívu referujú na zásah do niektorého segmentu personálnej sféry cieľovej osoby prostredníctvom tela a jeho extenzie, objektu či udalosti, pri vyjadrovaní hodnotiacich postojov je cieľová osoba dotknutá transferom idey do personálnej sféry. Osoba v datíve je buď prežívateľom hodnotiaceho postoja, alebo sa osobe v datíve vsugerúva hodnotiaci postoj produktora.³² V ranom veku je konštruovanie hodnotenia s datívom v začiatočnom štádiu a reprezentantom tejto skupiny sú výpovede s verbom *páčiť sa/nepáčiť sa* zaregistrované najskôr v 30. mesiaci (14).

(14) *Ninke sa páčil čertík – mamke sa nepáčil – sa ti páčili – mne sa tak nepáčia – nepáčilo sa mi*

Výskum sémantiky datívu v ranej ontogenéze možno uzavrieť tak, že preferenčne sa produkuje datív v takých pádových významoch, ktoré majú najvyšší stupeň akceptovateľnosti v jazyku. Inými slovami, rané datívy referujú najmä na zásah do centrálneho segmentu personálnej sféry cieľovej osoby, a to prostredníctvom tela (*umy mi*), zóny v blízkosti tela (*k tatíkovi*), oblečenia (*obleč mi*), zmyslových podnetov (*ukáž mi, povedz mi*), psychofyzických stimulov (*bude mi smutno, odgrglo sa mi*). Lexikálna diverzita a frekvencia substantív/zámen v datíve

³⁰ Podľa D. Slančovej (2008, s. 75) ide o vyjadrenie vôle vykonať niečo samostatne.

³¹ Podľa D. Slančovej (2008, s. 75) VÝZVA je vyjadrenie vôle, aby komunikačný partner vykonal nejakú činnosť.

³² *MAT: *nedávajú mi mamke sa nepáči*.

*JAN: *ani babke*.

*BAB: *ani babke*.

stúpa smerom k centru personálnej sféry a klesá smerom k jej periférii, a to v tomto smere:

a) datív ako zásah do personálnej sféry prostredníctvom veci, na ktorej je osoba zainteresovaná (*spadla mi* [sponka] – *funguje nám* [rádio]),

b) datív ako zásah do personálnej sféry prostredníctvom udalosti, spadajúcej do sféry vplyvu cieľovej osoby (*nakreslím si*),

c) datív ako zásah do širšieho teritória živej bytosti (*zavrieme im* [=zajacom]),

d) datív ako zásah do personálnej sféry prostredníctvom idey (hodnotiaceho postoja: *páči sa mi*),

e) nulový výskyt datívu referujúci na zásah do sféry moci.

Hoci je datív zo svojej povahy periférny pád, u jednotlivých detí 7 až 10 ráz menej frekvencovaný ako centrálny akuzatív a z hľadiska jazykového vyjadrenia priam subtilný (*mi*, *ti*, *si*), predsa však sa v ranom veku utvára bazová sieť pádových významov datívu ako východisko pre ďalšie významové extenzie. S oporou o teóriu E. Dąmbrowskej (1997) možno povedať, že u troch sledovaných detí sme zaregistrovali (s rozličnou frekvenciou a lexikálnou diverzitou) datív ako exemplár zásahu do všetkých segmentov personálnej sféry, prirodzene, s výnimkou datívu ako zásahu do sféry moci.

5. DATÍV: PRAGMATICKÉ FUNKCIE VÝPOVEDÍ

Jadrom pragmaticky orientovanej časti výskumu ontogenézy datívu je otázka: jestvuje korelácia medzi sémantikou pádového významu datívu na jednej strane a preferenčnou pragmatickou funkciou výpovede s datívom na strane druhej? Na úvod treba uviesť, že datív sa rodí³³ už v rozvinutom pragmatickom systéme. D. Slančová (2008, s. 77 – 79) v prvých 18 mesiacoch života dieťaťa osvojujúceho si slovenčinu registruje takmer 40 rozličných pragmatických funkcií vyjadrených gestom, slovom alebo ich kombináciou. Vystáva otázka: je konštruovanie výpovede s datívom motivované špecifickou komunikačnou intenciou?

Výsledok analýzy vzťahu pádovej sémantiky a pragmatiky nepotvrdzuje³⁴ koreláciu medzi pádovou sémantikou a špecifickou komunikačnou intenciou. Vývinovo nový gramatický prostriedok (datív) sa primárne objavuje v pragmatických funkciách KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA, VÔĽA,³⁵ VÝZVA, ODPOVEĎ a NESÚHLAS, a to bez ohľadu na to, či ide o prospechový alebo smerový význam. To znamená, že vývinovo mladší

³³ Zhruba 10 % zo vzorky 1065 rodičov pozoruje datív v 17. mesiaci veku dieťaťa (pozri graf 2a 3).

³⁴ Záver o pragmatike datívu v slovenčine nie je akceptovaný všeobecne. I. Savickienė (2003, s. 64 – 90) o ontogenéze pádu v litovčine a U. Stefany a A. Christofidou (2009, s. 238) o ontogenéze pádu v gréčtine tvrdia, že nová gramatická forma sa spočiatku používa len v jedinej prototypickej funkcii.

³⁵ Prehovory typu *ja ti dám* predstavujú „vyjadrenie vôle, aby predmet mal komunikačný partner“ (Slančová, 2008, s. 75), ale súčasne pripúšťajú interpretáciu, že ide o „vyjadrenie vôle vykonať nejakú činnosť [podať objekt do rúk na dosah rúk] samostatne“ (op. cit.). Preto ich hodnotíme na pomedzí **POŇUKANIA a VÔĽE**.

gramatický prostriedok sa utvára a formuje prednostne vo vývinovo najstarších pragmatických funkciách. Z výskumu pragmatiky D. Slančovej (2008, s. 67 – 120) vyplynulo, že päť uvedených pragmatických funkcií sa objavuje postupne od 6. mesiaca do 10. mesiaca.

Okrem toho, že nový gramatický tvar sa rodí v starých, a teda dobre známych, pragmatických funkciách, sa vzťah gramatiky a pragmatiky vyznačuje komplexnosťou. Vidíme ju v tom, že nový gramatický tvar sa v ranom veku interakčne overuje v reprezentantoch všetkých troch pragmatických hyperfunkcií (referenčnej: KONSTITUČNÁ INFORMÁCIA, reakčnej: ODPOVEĎ a NESÚHLAS, regulatívnej: VÝZVA a VÔLA/PONÚKANIE). Inými slovami, výpovede s datívom registrujeme od prvých protodatívov vo zväzkoch vývinovo najstarších pragmatických funkcií, ktoré sa uplatňujú simultánne. Na sklonku raného veku – v súvislosti s konštruovaním výpovedí s kombináciami datívu s inými pádmi (prednostne vznikajú spojenia s nominatívom a akuzatívom) – k bazovým pragmatickým funkciám pristupuje ZDÔVODNENIE³⁶ (15a) a HODNOTENIE (15b).

(15a) *MOT: *zeleninu dobre.*

*JAN: *dať piecť lebo aby nám to nechýbalo.*

(15b) *MAR: *nepáčilo sa mi v škôlke.*

*OTE: *prečo sa ti tam nepáčilo?*

*MAR: *hračky sa mi tam nepáčilo.*

V komplementárnom vzťahu k tejto všeobecnej morfopragmatickej tendencii je individualizačná morfopragmatika. Distribúcia bazových pragmatických funkcií v prehovoroch jednotlivých detí je diferencovaná. Individuálne odlišnosti zvlášť výrazne vystupujú do popredia pri konštruovaní výpovedí s datívom osobných zámen, keďže reflektujú i spôsob, akým sa hovoriaci raného veku vyrovnáva s konštituentom dialogickej komunikácie – s polaritou *ja* verus *ty*.

Na jednej strane pozorujeme dominanciu vlastnej vôle, negativizmu a sklonu k egocentrizmu. V jazykovom spracovaní tomu zodpovedá dominancia datívu zámena 1. osoby v stereotypne konštruovaných výpovediach s pragmatickou funkciou:

a) VÝZVA (*daj mi!, ešte daj mi, daj, daj, daj daj mi; už daj mi; dones mi, toto mydlo to mi podaj, ofúkaj mi, ukáž mi, namontuj mi, kúp mi, postav mi, otvor mi, pomôž mi, toto mi tu prílep, rozdeľ mi*),

b) PROTEST (*neumývaj mi, nechaj mi mama chleba*),

c) NESÚHLAS (niekedy aj v prípade, že v skutočnosti má dieťa súhlasný postoj, napr.: *MAT: *a môžem ti pomôcť s tým?* *MAR: *nie no pomôž mi*).

Tento negativisticko-egocentrický postoj ešte zvyrazňujú ďalšie kontextové realizácie datívu *mi* v kombinácii s verbami deštrukcie (*stratil sa mi, utiekol mi, zamo-*

³⁶ Vývin pádu súvisí s vývinom syntaktických operátorov príčinného a účelového vzťahu (Kesselová, 2014, s. 37 – 41).

tal sa mi, zlomil sa mi), s verbami v zápore (*nepáči sa mi*) a s verbami, v ktorých je datív zámena *mi* voľným doplnením sémantiky verba. Jeho použitie je motivované interpretáciou udalostí cez prizmu vlastného prospechu/neprospechu³⁷ hovoriaceho dieťaťa (*mi tu robia koľajnice – hm vláčik xxx ta to mi robia cestu – a mi to potom tečie do kanála*). Asymetria v prospech zámena *mi* a minimálneho zastúpenia zámena *ti* (*ukážem ti, poviem ti, tu som tuná som ti rozobral, čo utiekla ti vodička?*) dokumentuje, že distribúciu datívu *mi/ti* možno pokladať za marker autonómie a vymedzovania sa dieťaťa voči okoliu.

Na strane druhej, oproti vymedzovaniu a autonómii pozorujeme v individuálnom komunikačnom štýle druhého sledovaného dieťaťa výraznú tendenciu k spolupatričnosti a interpretácii udalostí ako spoločne prežívaných. V distribúcii datívu je dominantné používanie plurálu *nám*, zrejme ako výsledok napodobňovania reči orientovanej na dieťa. Prehovory nasýtené datívom *nám* reprezentujú obraz sveta, ktorý nie je externou kulisou, ale prostredím, na ktorom sú ľudia zainteresovaní. Ide o taký jazykový obraz sveta, ktorý je prestúpený zaujatosťou na okolitom dianí, v ktorom akoby sa takmer všetko dialo v prospech/neprospech society, ktorej súčasťou je aj dieťa. Je to svet, v ktorom *sneh nám vírza pod nohami, rozpršalo sa nám, slniečko nám zasa svieti, tulipány sa nám namnožili, paradajky nám dávajú silu, stromy nám rastú, cencúle nám visia* atď. Potom i dieťa vo výpovediach s funkciou KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA a VÔĽA s datívom opakovane prejavuje:

a) spolupatričnosť s osobami (*Janka nám podáva plienocku, vyvesila nám, vybaľuje nám, pripravím nám, vyberiem nám*);

b) zainteresovanosť na spoločnom prežívaní udalostí (*je nám veselšie, toto nám sedí ale toto nám nesedí, to sa nám nedá, sa nám polepilo, toto nám funguje, už nám nebude chýbať, nám narástol [kaleráb], pováľalo sa nám, tak sme to spevnili už sa nám ukazuje domček*).

V distribúcii datívu v prehovoroch jednotlivých detí je pozorovateľná morfo-pragmatická kongruencia prostriedkov, ktoré na jednej strane podporujú tendenciu po autonómii a vymedzovaní sa (VÝZVA s datívom zámena 1. osoby singuláru – PROTEST – NESÚHLAS – VÝZVA s rolou akceptanta pri verbe *dať*), na druhej strane tendenciu k spolupatričnosti a zainteresovanosti (VÝZVA na spoločnú činnosť s datívom zámena 1. osoby plurálu – KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA a VÔĽA s prejavmi spolupatričnosti – rola donora pri verbe *dať*).

6. ZÁVER

Vývin pádu z hľadiska preferenčne osvojovaných tvarov v ranom veku nemožno uspokojivo vysvetliť len na základe analýzy formálnej štruktúry prednostne osvo-

³⁷ *MAR: *aj tento byt budú otepľovať*.

*MAT: *neviem či budú tento blok zatepľovať*.

*MAR: *áno lebo aby tu nebola zima lebo mi tu budú zatepľovať aby mi už nebola v byte zima*.

jovaných gramatických tvarov. Ide o komplexný proces, ktorý determinuje i pádová sémantika, pragmatika výpovedí, ale aj osobnostné danosti, individuálny štýl a vzťah k rodičovskému registru.

6.1 Konštruovanie gramatického tvaru datívu. Gramatické tvary datívu sa neosvojujú jednotlivo, ale ako exempláre triedy tvarov. Príslušnosť k triede raných tvarov vyplýva z dvoch vlastností. Prvou je maximálna ikonickosť, a teda aj prirodzenosť raných tvarov chápaná tak, že formová štruktúra kopíruje sémantickú štruktúru a pridaný prvok v sémantike datívu je v kongruencii s bohatšou formálnou štruktúrou datívu. Prevažnú väčšinu tvarov datívu predstavujú tvary so segmentálnym (typ *tatík* : *tatikovi*), resp. segmentálno-neutralizovaným homomorfizmom (*Maťko* : *Maťkovi*). Ide o tvary s maximálnou transparentnosťou a salientnosťou pádovej koncovky, ktorá sa preferenčne uplatňuje v maskulinách. Na druhej strane, rané datívy predstavujú tvary maximálne netransparentné: exempláre osobných zámen s defektným homomorfizmom, s minimálnym počtom prvkov, avšak s vysokou frekvenciou (okrem plurálových tvarov *vám*, *im*). Predpokladáme, že tieto tvary sa osvojujú holisticky, a to tak, že vďaka minimálnemu počtu výrazov s vysokou frekvenciou v bežnej situačnej komunikácii možno počítať s ich jednoduchou zapamätateľnosťou a automatizovanosťou pri výbere z pamäti.

6.2 Pádové významy datívu. Zrod datívu je predpripravený predchádzajúcim lexikálnym vývinom i vývinom gest (verbum *dať*, gesto podávania a gesto *daj*). Raný datív je sémanticky homogénny, pomenúva sa ním buď osoba, ktorej personálna sféra je istým spôsobom zasiahnutá, alebo osoba/vec, ku ktorej smeruje dej. Repertoár lexém v datíve je obmedzený, koncentruje sa na sociálne odkazovanie (apelatíva a propriá hlavne z okruhu osôb z najbližšieho okolia a osobné zámená). Raný datív odkazuje spravidla na živé bytosti dotknuté tým, že sa zasahuje do niektorého segmentu ich personálnej sféry (telo, intímny priestor okolo tela, oblečenie, veci, ku ktorým majú cieľové osoby vzťah, aktivity spadajúce do sféry vplyvu cieľovej osoby; zriedkavo aj teritórium cieľovej osoby, resp. živej bytosti, a hodnotiaci postoj). Posun od výpovedí typu *spadla* k *macovi spadla/spadla mi/spadla nám* apod. vypovedá o posune od prostého referovania o udalostiach k rodiacej sa schopnosti interpretovať vzťahy medzi udalosťami/vecami a bytosťami, ktorých sa dotýkajú. Sémantika verb s datívom vypovedá o tom, že rámec pre porozumenie svetu sa utvára v kontúrach negatívne verzus pozitívne dôsledky pre živú bytosť.

6.3 Pragmatika výpovedí s datívom. Morfopragmatický výklad vidí motiváciu pre preferenčne osvojované tvary nielen v samotnej jazykovej štruktúre, ale i v zámere, ktorý dieťa hodlá v interakcii dosiahnuť. Vývinovo neskorší gramatický prostriedok (datív) sa primárne objavuje v pragmatických funkciách osvojovaných najskôr (KONSITUAČNÁ INFORMÁCIA, VÔĽA, VÝZVA, ODPOVEĎ a NESÚHLAS). Vzťah gramatiky a pragmatiky sa vyznačuje komplexnosťou. Vidíme ju v tom, že gramatický tvar datívu sa v ranom veku uplatňuje v referenčnej, regulatívnej i reakčnej pragmatickej funkcii. Táto všeobecná vývinová línia sa modifikuje individuálnym komunikačným

štýlom dieťaťa a jeho osobnostnými danosťami. Tie vplyvajú na distribúciu a frekvenciu jednotlivých pragmatických funkcií, ako aj na morfopragmatickú kongruenciu prostriedkov, ktorých prejavom je oscilácia medzi pólom egocentrickosti, vymedzovania sa a autonómie a pólom komplementárnym, t. j. tendenciou k vzájomnosti a spolupatričnosti dieťaťa s okolím.

Bibliografia

AUER, Peter: Jazyková interakce. Sociolingvistická edice. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 24 – 35. (prekl. J. Nekvapil)

BELAJ, Branimir – TANACKOVIĆ FALETAR Goran: Space, Conceptualization and Case Meaning: A Cognitive Account of the Dative in Croatian. In: *Cognitive Linguistics Between Universality and Variation*. Eds. M. Brdar – I. Rafaelli – M. Žic Fuchs. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing 2012, s. 53 – 92.

BÜHLER, Karl: Expresse – apel – repräsentace. In: Auer, P.: Jazyková interakce. Sociolingvistická edice. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 24 – 35.

CASE, Robbie: The structure and process of intellectual development. In: *International Journal of Psychology*, 1987, roč. 22, č. 5 – 6, s. 571 – 607.

DĄBROWSKA, Ewa: Cognitive Semantics and the Polish Dative. *Cognitive linguistic research*. 9. Berlín: Walter de Gruyter 1997. 240 s.

DOLNÍK, Juraj: Koncepcia novej morfológie spisovnej slovenčiny. *Slovenská reč*, 2005, roč. 70, č. 4, s. 193 – 210.

DOLNÍK, Juraj: Jazyk – človek – kultúra. Bratislava: Kalligram 2010. 221 s.

GAGARINA, N. – VOEIKOVA, M.: Acquisition of case and number in Russian. In: *Development of Nominal Inflection in First Language Acquisition: A Cross-Linguistic Perspective. Study on language acquisition*. 30. U. Stephany – M. D. Voeikova (eds.). Berlín: Walter de Gruyter 2009, s. 179 – 216.

GVOZDEV, N. Aleksander: Voprosy izučeniia detskoj reči. Moskva: Izdatel'stvo APN RSFSR 1961. 471 s.

IVANOVÁ, Martina – SOKOLOVÁ, Miloslava. – KYSELOVÁ, Miroslava – PEROVSKÁ, Veronika: Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove 2014. 534 s.

JANDA, A. Laura: A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental. *Cognitive linguistics research*. 4. Berlín: Walter de Gruyter 1993. 225 s.

KAPALKOVÁ, Svetlana: Gestá v kontexte raného vývinu detí. In: *Štúdie o detskej reči. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Presoviensis*. D. Slančová (ed.). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2008, s. 169 – 211.

KESSELOVÁ, Jana: Orientačná metafora a osvojovanie si reči. In: *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity 2013, roč. 3, č. 1, s. 5 – 19. Dostupné na: <http://pdf.osu.cz/kcd/dokumenty/slovoaobraz/slovoaobraz-3-1.pdf>

KESSELOVÁ, Jana: Funkčno-sémantická kategória relačnosť v ranej ontogenéze reči dieťaťa hovoriaceho po slovensky. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2014. 100 s. Dostupné na: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kesselova5>

KESSELOVÁ, Jana – SLANČOVÁ, Daniela: Priestor v ranej ontogenéze reči. In: *O dieťaťi, jazyku, literatúre. Časopis pre otázky rozvíjania komunikačnej a literárnej kompetencie*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2014, roč. II, č. 1, s. 7 – 20.

KETREZ, F. Nihan – AKSU-KOÇ, Ayhan: Early nominal morphology in Turkish. Emergence of case and number. In: *Development of Nominal Inflection in First Language Acquisition: A Cross-Lingu-*

istic Perspective. Study on language acquisition. U. Stephany – M. D. Voeikova (eds.). 30. Berlín: Walter de Gruyter 2009, s. 15 – 48.

KORECKY-KRÖLL, Katharina – DRESLER, U. Wolfgang: The acquisition of number and case in Austrian German Nouns. In: Development of Nominal Inflection in First Language Acquisition: A Cross-Linguistic Perspective. Study on language acquisition. 30. U. Stephany – M. D. Voeikova (eds.). Berlín: Walter de Gruyter 2009, s. 265 – 302.

KOVAČEVIĆ, Melita – PALMOVIĆ, Marijan – HRŽICA, Gordana: The acquisition of case, number and genre in Croatian. In: Development of Nominal Inflection in First Language Acquisition: A Cross-Linguistic Perspective. Study on language acquisition. 30. U. Stephany – M. D. Voeikova (eds.). Berlín: Walter de Gruyter 2009, s. 153 – 178.

KYSELOVÁ, Miroslava: Sémantický a syntaktický status posesívneho datívu v štruktúrach s procesnými slovesami s významom atmosférického diania v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 63, 2, 2012, s. 131 – 152.

KYSELOVÁ, Miroslava: Valencia procesných slovies v slovenčine. Nepublikovaná dizertačná práca. Prešov: Filozofická fakulta 2014. 302 s.

KYSELOVÁ, Miroslava – IVANOVÁ, Martina: Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013, s. 109 – 139.

LAALO, Klaus: Acquisition of case and number in Finnish. In: Development of Nominal Inflection in First Language Acquisition: A Cross-Linguistic Perspective. Studies on language acquisition. 30. Stephany, U. – Voeikova, M. D. (eds.). Berlín: Walter de Gruyter 2009, s. 49 – 90.

LANGMEIER, Josef – KREJČÍŘOVÁ, Dana: Vývojová psychologie. 2. aktualizované vydanie. Praha: Grada Publishing 2006, s. 72 – 86.

LEPSKAJA, Natália: Osvojenie deťmi kategórii padeža. In: Semantika v rečovej dejateľnosti na materiale ontogeneza. Ed.: A. M. Šachnarovič. Moskva: AN SSSR 1988, s. 48 – 58.

MIKO, Fratišek: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962, s. 184 – 211.

MOŠAŤOVÁ, Michaela: Opozičný homomorfizmus v morfológickom systéme. In: Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny. J. Dolník (ed.). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010, s. 11 – 65.

NINIO, Anat – SNOW, Catherine., E.: Pragmatic Development. Boulder – Oxford: Westview Press 1996. 222 s.

PAČESOVÁ, Jaroslava: Řeč v raném dětství. Spisy Univerzity J. E. Purkyně. Brno: Filozofická fakulta 1979. 166 s.

PANEVOVÁ, Jarmila: Formy a funkce ve stavbě české věty. Praha: Academia 1980. 222 s.

SAVICKIENĖ, Ineta: The Acquisition of Lithuanian Noun Morphology. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2003, s. 64 – 90.

SLANČOVÁ, Daniela: Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti (v prvých osemnástich mesiacoch života dieťaťa). In: Štúdie o detskej reči. D. Slančová (ed.). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2008, s. 67 – 120.

SLANČOVÁ, Daniela: Osvojenie slovesnej lexiky v ranej ontogenéze reči. *Jazykovedný časopis*, 2013, 64, 2, s. 109 – 132.

Slovník slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. 1134 s. Dostupné na: <http://slovník.juls.savba.sk/>. [cit. 2015-16-09].

STEFANY, Ursula – CHRISTOFIDOU, Anastasia: The emergence of nominal inflection in Greek. In: Development of Nominal Inflection in First Language Acquisition: A Cross-Linguistic Perspective. Studies on language acquisition. 30. Stephany, U. – Voeikova, M. D. (eds.). Berlín: Walter de Gruyter 2009, s. 217 – 264.

STERNBERG, J. Robert: Kognitívni psychologie. Praha: Portál 2002. 636 s.

Test komunikačného správania II (17 – 36 mesiacov). In: KAPALKOVÁ, Svetlana a kol.: Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku. Bratislava: Slovenská asociácia logopédov 2010. Dostupné na: <http://laboratorium.detskarec.sk/tekos2.php>. [cit. 2015-16-09].

WIERZBICKA, Anna: The Semantics of Grammar. Amsterdam: John Benjamins Publishing 1988. 617 s.